

MJØSA

Årbok 1982-83

MJØSA

Årbok 1982-83

Utgitt av Mjøssamlingene ved Minnesund
I kommisjon hos Totens Bokhandel, Lena

MJØSA årbok 1982—83 utgis av
Mjøssamlingene ved Minnesund, Postboks 48, 2092 Minnesund
med støtte av kulturstyrene i Mjøskommunene og Oppland, Hedmark og
Akershus fylkeskommuner.

I kommisjon hos
Totens Bokhandel, 2850 LENA

ISBN 82 90002 40 8

Styret for Mjøssamlingene: Øyvin Dokken, Gunhild Kolstad, Kåre
Torgunrud, Sjur Tandberg, John Aage Gjestrum, Turid Kristiansen, Tom
Gjestvang, Johanne Mellom og Arne Julsrud Berg.

Layout: John Aage Gjestrum.

Trykk: Oppland-Trykk, Gjøvik

Omslagsbildet:

«Parti fra Mjøsen» etter maleri av Peder Balke 1848. I forgrunnen ser vi
brygga på Smørvika (Kapp). Til venstre ei råseiljakt og til høyre dampskipet
«Jernbarden» som kom i drift i 1840. I bakgrunnen Nes kirke og Hamar.

Innhold:

- Svein Molaug:*
Et blad i Norges
utviklingshistorie s. 6
- John Aage Gjestrum:*
Mjössamlingene
— museum fra idé til
virkelighet på 6 måneder s. 14
- Arne Julsrud Berg:*
Håken Sannerud — jakteskipper
fra Totenvika forteller s. 30
- Tom Gjestvang:*
Undervannsarkeologi i Mjøsa s. 36
- Kåre Torgunrud:*
Tømmerfløting i Mjøsa s. 52
- Frik Hougen:*
Fra turisttrafikken på
Mjøsa for 100 år siden s. 58
- Christian Krohg:*
Paa Isa paa Mjøsa s. 70
- Arne Julsrud Berg:*
Da Gudbrandsdølen senket
«Skibladner» 1. april 1925 s. 81

Håken Sannerud - jakteskipper fra Totenvika forteller

Av Arne Julsrud Berg

Håken Sannerud har vært båtmann på Mjøsa hele sitt liv. Hans far Ole Sannerud, begynte på Mjøsa i 1860-åra som en av de første båtmenn i Totenvika. Ole hadde først en liten råseiler som hette "Hulda". Seinere byttet han denne mot "Grønnjakta" som opprinnelig hette "Svanen" og holdt til i Furnesfjorden.

Etter konfirmasjonen, rett etter århundreskiftet, begynte Håken "på fjorda" sammen med faren. Totenvika hadde på den tida blitt et sentrum for jaktetrafikken på Mjøsa og over 40 personer "dreiv på fjorda" fra isen gikk om våren til den la seg rundt jul.

Jaktetrafikken i Totenvika ser ut til å ha begynt ved midten av 1800-tallet. Da var det vedfrakt fra Toten til Hamar som var grunnlaget for trafikken. Mot århundreskiftet grodde det opp en del industriell virksomhet rundt Mjøsa. Brennerier, teglverk og stor byggevirksomhet i byene, skapte et økende behov for tyngre varetransport.

"Grønnjakta" seilte på den tida for det meste med ved og poteter. Mannskap på jakta var Ole Sannerud med sønnene Håken og Otto.

- Dæ var den likeste tia je var på fjorda da vi seilte. Dæ var morosamt dæ ner'n hadde en så go' seiler som "Grønnjakta".

- Åssen seil var det de hadde?

- Dæ var fåkk, klyver og storseil. Storseilet var e' bomseil. Storbommen (den underste bommen på storseilet) jikk lenger bak enn dær vi sto å styrte mæ styrkulten (rorpinnen). Så om dæ kåm ei vinnkule i frå den ændre lei'n å bommen slo åver, da lutt'n bøye sæi ner helså vart'n sli'n ått fjorda. Dæ hente nåkk at vi havne dær. Øfst i masten var dæ e' spir dær hadde vi 'n vimpel som vi seilte ætter ner vi baute og krysse.

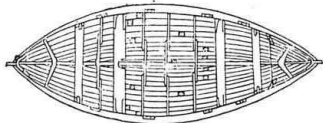
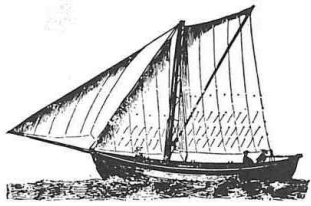
- Hente det at de kappseilte?

-Å ja. Dæ var ei stor snekke på Hamar som disponenten på Atlungstad brenneri hadde. Dæ skulle vara den bæste seiler'n på Mjøsa. En gong vi var færdi mæ å losse potiter på brenneriet, så kåm disponenten og lurde på om vi ville kappseile. Å du veit, vi jikk mæ på dæ vi. Tæl å begynne mæ var dæ liten vinn, men så økte'n på. Dæ vart så hard vinn gitt at dom seile av masta. Så måtte vi gå tælbarsatt å dra dom innatt åver. Men da hadde dom taft!

- Sætte de ti no motor ti "Grønnjakta"?

- Ja, i fyrstninga hadde Grønnjakta" bære bomseil mæ fåkk og klyver. Men i 1910 fækk vi maskin og da tok vi vækk klyverbommen og brukte e' spriseil som storseil. Dampmaskinen var får liten så en kunne ro vissa så fort som båt'n jikk. Vi fyrte mæ både køl og ve'. Vi var hældige hvis vi rodde (l) ve' amma, da

*Lessing av grus på
«Grønnjakta» i Totenvika
1927. Fra venstre: Per
Sannerud, Rolf Hansen og
det faste mannskapet på
jakta, Håken, Ole og Otto
Sannerud. Repro: Toten
Museum.*

Listerbåden
9 fod.

«Grønnjakta» ble bygd på Nederkvernstranden i Brumunddal ca. 1870. Det var vevermesteren på Gåskvern veveri som bygde jakta. Han kom fra Farsund og hadde sannsynligvis lært, båtbyggerkunsten på Listerlandet der Listerbåten kommer fra. «Grønnjakta» hadde tydelige trekk fra Listerbåten og skilte seg ut fra de andre båtene på Mjøsa med krom for- og akterstavn, spririgg og bedre seilegenskaper. Tegningen viser en liten Listerbåt.

«Grønnjakta» ved Atlungstad brenneri ca. 1915. Her har jakta fått innsatt en liten dampmaskin, men «dampmaskinen var for liten så en kunne ro vissa så fort såm båt'n jikk» forteller Håken. Spririggen er derfor i behold så seila kunne hjelpe på framdrifta om det ble vind. Repro: Toten Museum.

hadde vi brensel nåkk. Dæ hente nåkk at vi kjøfte 'n hæktoliter mæ køl av å tæll å. Men dæ vara itte så lenge før dæ vart forandre. Vi kjøfte en Svænsk Bolinder fire hæster i 1915, dæ var en go motor.

Håken forteller at etter at motorern ble innsatt, vart jakta noe ombygget. Masta ble kuttet av og fikk påsatt en lastebom for å lette lossing og lessing. Akter ble det bygd et styrhus med ratt i slik at en ikke behøvde å stå ute i vær og vind for å styre.

- Å var det de frakte slags varer?

- I den ti'n vi seilte, var det æller ænni hæll ve' vi frakte. Frå Fægriing (Feiring) og Vika (Totenvika) tæl brenneriom: Sæli-brenneri, Stangebrenneri, hælla Atlungstad som det hette i den ti'n. Vi hadde frakta på Atlungstad omtrent hele året. Vi fækk jort en hælvænnen ladning i vikun.

- Frakte de no neantæll Eidsvoll?

- Jada, vi frakte pussesænn neantæll dær neri ælven, neri Vårmen. Du veit dæ var værst å kåmmå opp Minnестryken, da veit du. Da fækk vi henge mæ en tømmertrækker, "Thor". Hænn var nere mæ tømmer og da fækk vi henge mæ hænnom opp så vi kåm tur stryka. Var det stilt, så brukte vi tre daer derifrå tæll Hamar. - Å så frakte vi grus.

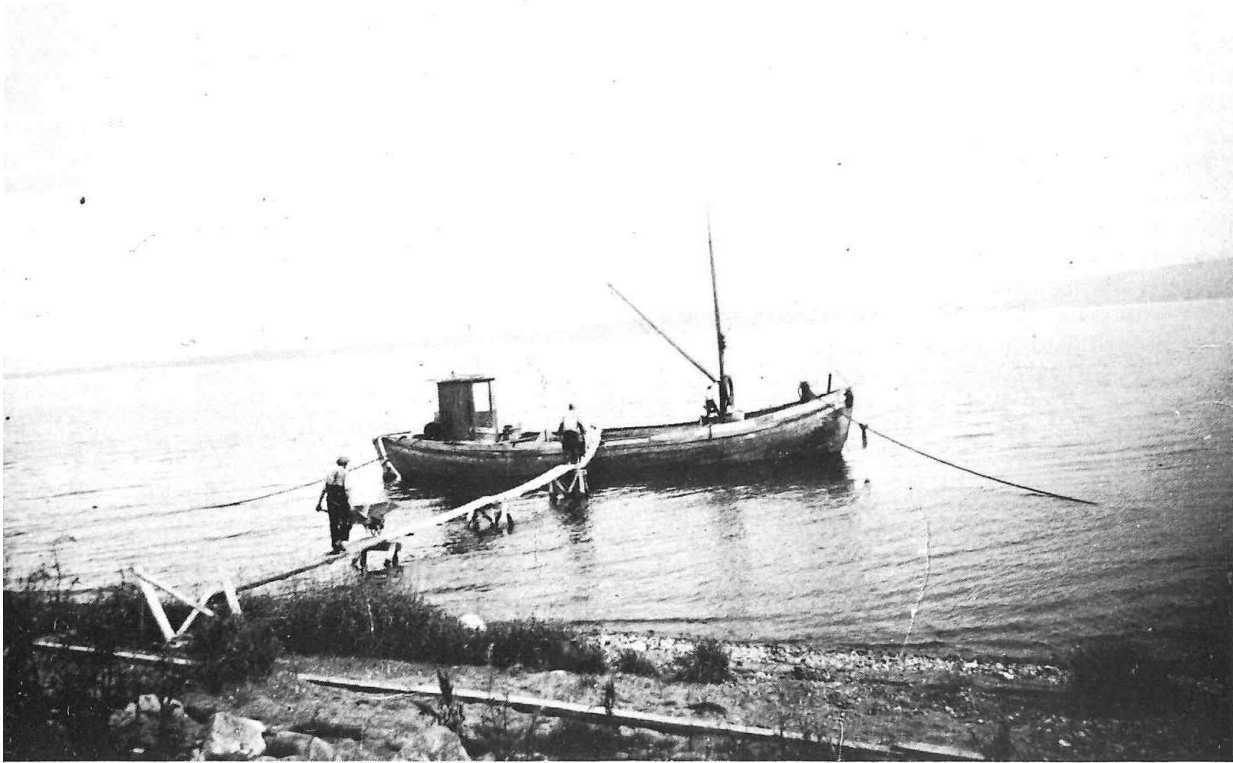
- Henn tok de grusen henn a?

- Ja, dæ var ætter strænn hær dæ. Vi tok my' bortpå Hammasta'ødda. Dær har dæ vøri laste my' grus, du store min, ælt slite som har vøri lagt ner dær....

- Frakte de no sprit no'n gong?

- Vi frakte itte akkurat sprit, men vi frakte tommtynner. Vi hadde itte anledning tæl å ta dæssa tonge pipen (2) som dæ var en 7-800 liter sprit på. Men tommtynner frakte vi får da kunne vi range (3) dom. Vi range my' tommtynner. Je kjæm hau en gong vi var på Hamar. Da var 'e "Alfen" som skulle ha tommtynnen, men så måtte dom en tur tæl Hovinsholm å laste potiter. Så skulle vi passe tommtynnen så ingen range dom mæ dom var borte. Kara ville range sjølve. Ner dom kåm att da, så var det no'n som hadde prøvd å range. Da måtte dom slutte da. Du veit dom fækk ittno straff får dæ, men dom vart tælltala.

Grusen ble tatt på stranda, måket i trillebærer og trillet på ledere ombord i jakta. En skulle være sterk og godt øvd for å kunne trille ei grusbår over den smale leideren. Bildet viser «Grønnjakta» i Totenvika ca. 1930. Repro: Toten Museum.

Seinere på daga da kara på "Alfen" sjøl skulle tæl å range, hadde dom som vart meldt før på daga, varsle pol'ti.

"Detti var ei go' mjølkku", sa 'n Mattin, hænn sto' væ' tynna å range a. Da sto det en pol'ti rætt bakafor rygga på a. Pol'ti'n tømte ællt brennevine tæl fjords hænn....

Ner det itte var att no å range, så tok dom jenne ei fille på en kjæpp å tørke runt inni tynna. Da vart filla fuktig så vrei dom spriten tur filla å drakk.

- Men de frakte vel å no potiter?

- Ja, om høsten rodde vi my' potiter.

- Åss var det de laste potiter?

- Potit'n vart børi på. Dæ var dom som leverte potiter som bar på. Vi kvilte vi mæ dom laste. Men vi måtte måkå litt neri lasterommet, da veit du. Men så hadde vi det så my' hardere da vi losse. Da måtte vi måkå ta hele ladningen. Vi sto' i lasteromme' å måkå oppå hælvdække å derifrå å opp i trillebærer. Vi hadde ei veivekran som vi sveive opp no varer mæ, men dæ var tonkt å sveive. På slutten var det mange som hadde motorkran, å dæ veit du var svære greier. Da slapp dom å måkå.

- Å henn var det de frakte potiter frå?

- Dæ var får dæ mæste frå Næs og Øya (Helgøya) åver tæll Atlungstadbrenneri.

- Da låg de innafor å rodde potiter hele høsten?

- Ja, dæ gjorde vi. Dæ kunne gå 14 daer milla hår gong vi var hematt. Den potitronningen var no ta det likeste vi hadde dæ. Vi hadde 10 øre hæktoliter'n, men det var nåkså hart arbe. Men vi streike itte, sier Håken og ler.

- Å fækk de får ænna ronning?

- I den ti'n vi seilte, hadde vi 1 krone og 25 øre får veafavn,

Grus og sand ble for det meste fraktet til Hamar eller Gjøvik der det ble brukt til husbygging. I Totenvika går det et ordtak om at «my' ta Hamar og Gjøvik kjæm ifrå Hammasta'ødda.» Her er «Grønnjakta» i ferd med å losse grus med winch på Gjøvikbrygga i 1930-åra. Fra brygga ble grusen kjørt med lastebil opp i sentrum. Repro: Toten Museum.

Håken ombord som skipper på lastebåten «Mira» i 1943. Repro: Toten Museum.

«Mira» lesset med «overladning» (last oppå dekket) av langved på Nøttestadvangen i Stange. Langveden ble trillet på båten over lange leidere med «veabærer». Repro: Toten Museum.

får 5 kvart lang ve'. Det kunne ble en 40-45 kroner får ladningen og da jikk dæ mæ oftes mæste ta viku'n. Får ve'n fækk vi betaling får favn og får potiter fækk vi får hæktoliter'n.

- Det hente vel at de var ute lenge om gongen?

- Ja, dæ var som regel hele vikua dæ.

- Å var det de åt for no da, ner de var ute på fjorda?

- Vi måtte kokkesere sjølve vi, koke potiter, dæ var itte vont får dæ ner vi rodde potiter, da veit du. Om vi var no'n stann dær dæ var å få kjøft suggel (4) så kjøfte vi dæ. Vi hændle som regel på Øya hæll på Næs.

- De måtte vel gi dekk om vinteren ner isen la sæi?

- Ja, da hogg vi tømmer i allmenninga.

- Henn låg "Grønnjakta" i vinteropplag?

- Dæ var litt av å tæll dæ. En gong låg vi i Refsalvika i

Håken Sannerud møtte opp som eldstemann under åpningen av Mjössamlingene 6. september 1981. Han har vært hovedinformanten for utstillingen om jakttrafikken og har bidratt med mange bilder. Repro: Toten Museum.

Stange. Dæ hente at "Nidaros" og "Bækkebåt'n" ("Lindesenes") låg dær å. Men vi hadde a my' uti Fjellhaugviken vi, å et par vintre låg a ve' Stangebrenneri, vi kãm itte ut tur isa så vi måtte legge tæl dær får vinteren.

- Å lenge hadde du "Grønnjakta"?

- Den hadde je tæl i 1938. Da vart a "forlore" (5) så vi måtte kassere a. Hu vart sætt på lænn ved Fjellhaug. Vi tok litt ta a av og tæll, tæl ve'. Det var go' ve' dæ... Så kjøfte vi et jernskrog, ei som hette "Mira" (6) ta en eidsvølling. Men dæ va' itte så go' lastebåt dæ som "Grønnjakta". "Mira" hadde gått som passasjerbåt i mange år og var får smal.

Den gamle motoren frå "Grønnjakta" sætte vi ti "Mira". Dæ var ei stunn dæ var så vont får olje, da fækk je sprit på Stangebrenneri. Dom hadde en del som dom hadde låv tæl å bruke på den måten, så ville dom je skulle prøve dæ. Jo a je prøvde, men måtte bytte om att tæl olje gitt får'n var så tør spriten. Dæ vart så tørt i motor'n at'n ståppe.

Så kjæm je hau en gong helles'a, da vi vart i beit. Dæ var en østerriker som ville jøra om att motor'n så vi kunne bruke parafin i stella får bensin. Ja dæ veit du vi syns var svært, dæ var itte hælve prisen får parafin. Da jikk vi frå Hamar mæ parafin tæl vi kãm utafør Nordstad i Stange, da vart det ståpp på den greien. Så måtte je skifte om att tæl vanlig bensindrif å dæ jikk dæ på sea.

- Å lenge hadde de "Mira"?

- Ja, vi hadde a tæl i 1952. Da sålte vi a tæll noen som hadde båtdilla. Åre' ætter på sålte dom a att tæl opphøgging. ...

Forteller Håken som nå er 94 år, men tross sin høge alder har han en usedvanlig god hukommelse og forteller om livet på Mjøsa for nesten 80 år siden som om det skulle vært i går.

Jaktetrafikken og behovet for transport på Mjøsa, nådde en topp i 1930-åra. På grunn av 2. verdenskrig med dårlige transportmuligheter på bil, ble trafikken holdt oppe. Etter krigen tok bilen mer og mer over. Transportgrunnlaget ble borte og de gamle jaktene ble satt på land og brukt til ved. I 1960 var alle jaktene borte og Mjøsas rolle som en viktig transportåre var utspilt.

Noter:

1. Å ro: frakte/seile last med jakta.

2. Pipe: stor sprittønne.

3. Å range tommtynner: prøve å få ut det vesle som var igjen av sprit på tønnene. Båtmenna hadde flere utsøkte metoder å gjøre dette på.

4. Suggel; kjøtt/flesk.

5. Forlore: for dårlig til å kunne brukes/råtten.

6. "Mira": tidligere dampbåten "Letvindt" bygd i 1867, som hadde gått i passasjertrafikk fra Hamar, Furnesfjorden og til Kapp.